

XAYRIDDIN SULTON HIKOYALARIDA IBORALARNING LEKSIK-SEMANTIK
XUSUSIYATLARI

Komilova Umidaxon Kaxramon qizi

Andijon davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

E-mail: komilovaumida2902@gmail.com

Abstract

Ushbu maqolada iboralarning leksik-semantik jihatlari tahlil qilinadi. Iboralar tarkibiy tuzilishi, ma'no qatlamlari va ularning nutq jarayonidagi funksional xususiyatlari o'rganiladi. Shuningdek, iboralarning ko'chma ma'nolar hosil qilishdagi roli hamda ularning lingvistik tahlili misollar asosida yoritiladi. Tadqiqot natijalari iboralarni lingvistik jihatdan chuqurroq anglash va ularning kommunikativ ahamiyatini ochib berishga xizmat qiladi.

Keywords

Ibora, leksik-semantik tahlil, frazeologiya, ko'chma ma'no, nutq birliklari, lingvistik tadqiqot, semantik struktura.

Kirish

Xalq og'zaki ijodi ming yillik tarixga ega bo'lib, unda iboralar, maqollar, matallar va takroriy so'z birikmalari xalqning kundalik hayot tajribasi, urf-odatlarini hamda madaniy qadriyatlarini aks ettiradi²³. Xayriddin Sulton hikoyalarida ko'p hollarda ana shunday xalqona iboralarga murojaat etiladi. Masalan:

— “Ko'z ochib-yumguncha ish bitdi”. Ushbu ibora faqat ishning tez bajarilishini emas, balki hayotning tez oqimini, voqealarning birdaniga ro'y berishini ifodalaydi. Uning semantik mazmunida vaqtning qadrini bilish, tezkorlik va harakatlilik tushunchalari mujassam. Bu ibora voqealarning dinamikligini, qahramonlarning faol harakatlarini tasvirlashda qo'llaniladi.

— “Quloqqa quyilgan asal”. Bu ibora gapiruvchining so'zlaridagi iliqlik, samimiylik va maqto'vni aks ettiradi. Asalning shirinligi bilan qiyoslangan ushbu ifoda tinglovchida iliq his-tuyg'ular uyg'otishga xizmat qiladi. Semantik jihatdan ibora ijobiy kayfiyat, samimiy munosabat va ruhiy taskin ma'nolarini ifodalaydi²⁴.

— “Ko'ngli tog'day ko'tarildi”. Ushbu ifoda insonning ruhiy ko'tarilishi, ichki quvonchi va hissiy o'zgarishini aks ettiradi. Tog' obrazi kuch, barqarorlik va ulug'vorlik timsoli sifatida qo'llanib, iboraning semantik qatlamini yanada boyitadi.

Bunday xalqona iboralarning semantik tahlilida ularning an'anaviy ma'nolari, tarixiy ildizlari va kundalik hayotda qanday qo'llanishi alohida ahamiyat kasb etadi.

²³ O'zbek xalq maqollari — Toshkent: O'qituvchi, 1987 - B.4.

²⁴ Shavkat Rahmatullayev. O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati. — Toshkent: O'qituvchi, 1992 - B.65.

Har bir ibora vaqt davomida ma'lum o'zgarishlarga uchragan bo'lsa-da, o'zining semantik yadrosini saqlab qolgan²⁵. Shu jihatdan Xayriddin Sulton asarlaridagi iboralar xalqning tarixiy xotirasi va madaniy tafakkurini ifoda etuvchi muhim vosita sifatida namoyon bo'ladi.

Asosiy qism

Xayriddin Sulton o'z hikoyalarida nafaqat xalqona iboralarni qayta tiklaydi, balki ularning asosida yangi semantik yuklamali ifodalarni ham yaratadi. Masalan:

— “Qora tunda adashgan yulduzday...” Ushbu ibora umidsizlik, ruhiy iztirob va hayotiy noaniqliklarni ramziy tarzda ifodalaydi.

— “Shabnamdek sochilgan orzular”. Bu ifoda inson orzularining nozikligi, mo'rtligi va vaqt o'tishi bilan tarqalib ketishini badiiy tasvirlaydi.

Muallifning bunday individual ifodalari tilning badiiy imkoniyatlarini kengaytirib, hikoyalarga qo'shimcha estetik va hissiy ta'sir bag'ishlaydi²⁶. Shu bilan birga, yangi iboralar xalqona meros bilan zamonaviy tafakkur uyg'unligini ko'rsatadi.

Iboralarning leksik-semantik tahlilida ularning kontekstual qo'llanishi muhim o'rin tutadi. Har bir ibora voqea, obraz va muhit bilan bog'liq holda ma'no kasb etadi. Masalan, “ko'ngli tog'day ko'tarildi” iborasi nafaqat quvonchni, balki qahramonning ichki dunyosidagi yangilanish va umid uyg'onishini ham ifodalaydi. Shu sababli iboralarni tahlil qilishda kontekstual va semiotik yondashuvlardan foydalanish muhim hisoblanadi²⁷.

Xayriddin Sulton hikoyalarida qo'llanilgan iboralar o'zining ko'p qirraliligi bilan ajralib turadi. Ularning ayrimlari oddiy kundalik muloqot vositasi bo'lsa, boshqalari chuqur falsafiy va estetik mazmuni ifodalaydi. Masalan, “quloqqa quyilgan asal” iborasi nafaqat samimiy munosabatni, balki xalq og'zaki ijodining tarixiy va madaniy qatlamlarini ham yoritadi.

Obraz va hissiy ifoda

Badiiy asarda obraz yaratishda iboralar muhim vosita hisoblanadi. Xayriddin Sulton hikoyalarida iboralar qahramonlarning ruhiy holati, hissiy kechinmalari va ichki olamini ochib berishga xizmat qiladi. Masalan, “ko'ngli tog'day ko'tarildi” iborasi qahramonning ruhiy qudrati va ichki quvonchini yorqin ifodalaydi.

Shuningdek, “shabnamdek sochilgan orzular” iborasi orzularning nozikligi va hayotning o'tkinchi go'zalligini aks ettiradi. Bunday iboralar hikoyaning estetik ta'sirchanligini kuchaytirib, o'quvchida hissiy rezonans uyg'otadi²⁸.

Tilning leksik boyligi va badiiy uslub uyg'unligi Xayriddin Sulton hikoyalarida yaqqol ko'zga tashlanadi. Har bir ibora umumiy badiiy tuzilmaning ajralmas qismi sifatida xizmat qiladi. Xalqona iboralarning ritmik va ohangdor tuzilishi hikoyaning

²⁵ A.Nurmonov. Lingvistik semantika asoslari. — Toshkent: Fan, 2008. - B.87.

²⁶ Xayriddin Sulton. Tanlangan asarlar. — Toshkent: Sharq, 2010. - B. 44.

²⁷ Ibrohim Haqqulov. Badiiy tafakkur va poetik mahorat. — Toshkent: Ma'naviyat, 2009. - B.22.

²⁸ N.Mahmudov. Til va nutq madaniyati. — Toshkent: Fan, 2013.- B.48.

hissiy musiqasini yaratadi. Natijada, til va uslub uyg'unlashib, asarning estetik qimmatini oshiradi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, Xayriddin Sulton hikoyalaridagi iboralar nafaqat tilning leksik boyligini namoyon qiladi, balki xalqning madaniy xotirasi, estetik tafakkuri va ruhiy dunyosini ham aks ettiradi. Iboralarning semantik qatlamlari orqali muallif inson ruhiyatining murakkab jihatlarini ochib beradi. Shu bois, bunday iboralarni leksik-semantik jihatdan o'rganish adabiyotshunoslik va tilshunoslik uchun muhim ilmiy ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbek xalq maqollari — Toshkent: O'qituvchi, 1987.
2. Shavkat Rahmatullayev. O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati. — Toshkent: O'qituvchi, 1992.
3. A.Nurmonov. Lingvistik semantika asoslari. — Toshkent: Fan, 2008.
4. Xayriddin Sulton. Tanlangan asarlar. — Toshkent: Sharq, 2010.
5. Ibrohim Haqqulov. Badiiy tafakkur va poetik mahorat. — Toshkent: Ma'naviyat, 2009.
6. N.Mahmudov. Til va nutq madaniyati. — Toshkent: Fan, 2013.
7. Komilova U.K, [Frazeologizmlardan uslubiy maqsadda foydalanish usullari](#) // Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali, 2022.